

Γ. Σεφέρης, Ελένη

• Το ποίημα ανήκει στην ποιητική συλλογή «Κύπρον, ου μ' εθέσπισεν...» που δημοσιεύθηκε το 1955. Ο Σεφέρης σημειώνει στην αφιέρωση: «Στον κόσμο της Κύπρου, μνήμη και αγάπη». Σύμφωνα με σημείωση του ποιητή, το ποίημα γράφτηκε το 1953, όταν ο ποιητής επισκέφθηκε για πρώτη φορά το νησί. Η Κύπρος το 1953 είναι για το Σεφέρη ένας τόπος που δεν έχει ακόμη «φθαρέν». Είναι το αντίστροφο του «μεγάλου κόσμου», όπως τον έβλεπε ήδη το 1936: «ο κόσμος ο δικός μας... ένας κόσμος διαλυμένος, άρρωστος και ναρκωμένος... όπου ο άνθρωπος δε βρίσκει πουθενά στέρεο έδαφος να πατήσει παρά στον εαυτό του» (Γ. Σεφέρης, Δοκιμές Α', σελ. 34 – 35), ένας τόπος όπου «το θαύμα λειτουργεί ακόμη», επειδή λειτουργεί ο «μύθος». Αυτός ο μύθος, «τα παλιά πράγματα που ζουν ακόμη, ενώ έχουν χαθεί στην άλλη Ελλάδα» σφραγίζουν τη συγκεκριμένη ποιητική συλλογή.

• Διακειμενικότητα: η ποίηση του Σεφέρη συνδιαλέγεται με τη λογοτεχνική παράδοση, ελληνική και ξένη. Η διακειμενικότητα στη σεφερική ποίηση συνίσταται στο να αφομοιώνει ή να στεγάζει το λόγο άλλων συγγραφέων. Στο συγκεκριμένο ποίημα ο Σεφέρης «συνδιαλέγεται» με τον Όμηρο, το Στησίχορο και την «παλινωδία» του και, κυρίως, με τον Ευριπίδη στην τραγωδία του «Ελένη».

• Μυθική μέθοδος: Η « Ελένη », μαζί με το «Βασιλιά της Ασίνης», την «Κίχλη», τη «Μνήμη Β'», τη «Σαλαμίνα της Κύπρος» και την «Έγκωμη», είναι ένα από τα καλλίτερα μυθικά ποιήματα του ποιητή. Ο Σεφέρης χρησιμοποιεί τη «μυθική μέθοδο», που διδάχτηκε από τον Τ. Σ. Eliot και επεξεργάστηκε σχεδόν σε όλη την ποιητική του διαδρομή. Σύμφωνα μ' αυτή την τεχνική, ο ιστορικός χρόνος (παρόν) απογυμνώνεται από τα κοινωνικά, ιδεολογικά, πολιτικά χαρακτηριστικά του, ενώ ο χώρος διευρύνεται απεριόριστα. Έτσι ο μύθος συνδέεται εσωτερικά με σύγχρονα γεγονότα και καταστάσεις ή με βιώματα και στοχασμούς του ποιητή.

• Το ποίημα αρχίζει με το βασικό μοτίβο «Τ' αηδόνια δε σ' αφήνουνε να κοιμηθείς στις Πλάτρες», που επαναλαμβάνεται άλλες δύο φορές. Παρόλο που δεν πρόκειται για τα λόγια κάποιου άλλου, ο στίχος είναι μέσα σε εισαγωγικά, πράγμα που υποδηλώνει τον καθοριστικό ρόλο του στο ποίημα. Ο ποιητής απευθύνεται στο αηδόνι άλλες τέσσερις φορές: «αηδόνι ντροπαλό», «Αηδόνι ποιητάρη», «Αηδόνι, αηδόνι, αηδόνι» και «Δακρυσμένο πουλί». Το μοτίβο του αηδονιού, που ο Σεφέρης χρησιμοποιεί για να συνδέσει τα υποθέματα του ποιήματος μεταξύ τους, το εμπνεύστηκε από το πρώτο στάσιμο της τραγωδίας του Ευριπίδη, «Ελένη» (στ. 1106 – 1110):

Εσένα που μέσα στα σκιερά
ώδεια των δέντρων
τραγουδάς θα επικαλεστώ,
εσένα αηδόνι ποιητή,
αηδόνι δακρυσμένο.

Το αηδόνι επικαλείται, λοιπόν, ο ποιητής, όπως και οι σκλάβες της Ελένης, ως συμπαραστάτης στην προσπάθειά του να διατηρήσει την πνευματική του εγρήγορη μέσα σε μια νύχτα αγρύπνιας και να ανασύρει ξεχασμένες αναμνήσεις από τα βάθη του μυαλού.

• Πραγματικά, από τον τρίτο στίχο αρχίζει να διαφαίνεται η επίδραση του αηδονιού στη συνείδηση του ποιητή. Παράλληλα με τη δική του φωνή (ο ποιητής αισθάνεται εξόριστος, επειδή ζούσε, λόγω επαγγέλματος, μακριά από την πατρίδα) ακούγεται και η φωνή του Τεύκρου, που γνωρίζει ότι δεν πρόκειται να ξαναδεί

την πατρίδα του. Το κελήδημα του πουλιού ανασύρει στην επιφάνεια συγκεχυμένες εικόνες από το παρελθόν (στ. 7). Η φωνή του μυθικού Τεύκρου ανακαλεί μια συγκλονιστική εικόνα του τρωικού πολέμου, παρουσιάζοντας στο στ. 8 την αναστάτωση των γυναικών των ηττημένων Τρώων, που πουλήθηκαν δούλες. Ο στίχος μπορεί να διαβαστεί και ως αναφορά στην τραγωδία «Ελένη», όπου ο χορός αποτελούνταν από σκλάβες Σπαρτιάτισσες ή στην υποδουλωμένη εκείνη την εποχή Κύπρο.

- Από το στίχο 11 κι έπειτα κυριαρχούν οι αναμνήσεις και οι στοχασμοί του Τεύκρου. Κοινή μοίρα του μυθικού ήρωα με τον ποιητή: πολεμικές περιπέτειες, απομάκρυνση από την πατρίδα. Μέσα από τις αναμνήσεις αυτές αναδύεται το βασικό θέμα του ποιήματος: η δυνατότητα του ανθρώπου να συνειδητοποιήσει την πραγματικότητα (στ. 20). Η μετάβαση από το ένα θέμα στο άλλο εξασφαλίζεται με το φεγγάρι.

- Το φεγγάρι κρύβει τα σύμβολα του πολέμου και με την ομορφιά του εξαπατά τους ανθρώπους, που νομίζουν ότι ζουν σε περίοδο ειρήνης. Όμως δεν μπορεί ν' αλλάξει την πραγματικότητα και ο Τεύκρος, εξόριστος στη Σαλαμίνα της Κύπρου, αναρωτιέται γεμάτος αγωνία: «που είν' η αλήθεια;» και προβληματίζεται πάνω στις δικές του ευθύνες: «ήμουν κι εγώ στον πόλεμο τοξότης». Το ίδιο κι ο ποιητής που, ως διπλωμάτης καριέρας, γνώριζε πολλά για το παρασκήνιο του Β' Παγκόσμιου και τον Εμφύλιο, αλλά δεν μπορούσε ν' αντιδράσει.

- Το φεγγάρι που αλλοιώνει την πραγματικότητα και ο προβληματισμός σχετικά με την αλήθεια προετοιμάζουν το έδαφος σχετικά με το θέμα του δόλου και της απάτης. Από τη Σαλαμίνα της Κύπρου μεταφερόμαστε στην Αίγυπτο, όπου οι σκλάβες της Ελένης θρηνούν για τη χαμένη τους πατρίδα. Στους στ. 32 – 37 κυριαρχεί η λεπτομερειακή περιγραφή της αληθινής Ελένης, που αποπνέει αισθησιασμό και ζωντάνια. Πρόκειται για το γοητευτικό αποτύπωμα του ιδανικού που παρασύρει τους ανθρώπους στον πόλεμο και το θάνατο. Στο στ. 40 αντιπαρατίθεται το εξαυλωμένο είδωλο, που δεν μπορεί να κινήσει τις αισθήσεις, αλλά αφυπνίζει τη συνείδηση και το στοχασμό και αποκαλύπτει τη φοβερή πραγματικότητα: οι άνθρωποι πολεμούν και σκοτώνονται άδικα. Πίσω από το μύθο της Ελένης ξεδιπλώνεται η πνευματική Οδύσσεια του Τεύκρου – ποιητή, που, έχοντας συνειδητοποιήσει την απάτη αναζητά την αλήθεια στο ρόλο των θεών.

- Η θέση του αφηγητή απέναντι στο δόλο των θεών δεν είναι σταθερή: ξεκινάει από τη μοιρολατρία (Έτσι το 'θέλαν οι θεοί) και καταλήγει στο ερώτημα «τ' είναι θεός; τι μη θεός; και τι τ' ανάμεσό τους;». πρόκειται για ένα ερώτημα με διαχρονικό χαρακτήρα, καθώς πρόκειται για μετάφραση σχετικού στίχου από την τραγωδία του Ευριπίδη. Στο ερώτημα αυτό οδηγείται έχοντας αποτυπωμένα στη συνείδησή του τ' αποτελέσματα του δόλου των θεών: ο Τεύκρος τη γνώση πως ο Τρωικός πόλεμος έγινε «για ένα πουκάμισο αδειανό, για μιαν Ελένη» και ο ποιητής τη γνώση πως το τέλος του Β' Παγκόσμιου απέδειξε πως η ελευθερία και η δικαιοσύνη είναι λέξεις χωρίς περιεχόμενο. Ωστόσο, ο απολογισμός του πολέμου δεν είναι αρκετός για να οδηγήσει τον Τεύκρο στην εξέγερση. Όταν όμως αντιλαμβάνεται ότι ανάμεσα στους αδικοχαμένους είναι κι ο αδελφός του, τότε τον πνίγουν η αμφισβήτηση και τα αναπάντητα ερωτήματα (στ. 51 – 52)

- Το μοτίβο των αηδονιών στο στ. 53 μας επαναφέρει στην Κύπρο και στο παρόν. Ο Τεύκρος και ο ποιητής ταυτίζονται και οι ιστορίες τους συναιρούνται σε μία. Ο Τεύκρος φτάνει στο νησί εξόριστος, υπακούοντας στις προσταγές των θεών

με τις αναμνήσεις ενός πολέμου μυθικού. Ο Σεφέρης έρχεται με τις μνήμες του Β' παγκόσμιου πολέμου, τη διάψευση των ιδανικών που πρόβαλλαν οι νικητές και την αγωνία για την τύχη της Κύπρου. Που ετοιμαζόταν να ξεγεραθεί κατά των Άγγλων. Και οι δυο μαζί αναρωτιούνται αν είναι αλήθεια πως ο μύθος για το είδωλο της Ελένης είναι αλήθεια, αν οι άνθρωποι δε θα παρασυρθούν ξανά από τις απάτες των θεών, αν δε θα τύχει ξανά να μάθουν οι άνθρωποι πως πολέμησαν και θυσιάστηκαν για ένα άπιαστο ιδανικό. Το τελευταίο ερώτημα διευρύνει το χώρο και το χρόνο και δίνει στο ποίημα καθολικό χαρακτήρα.

- Πίσω από τη φωνή του Τεύκρου, τις κλιμακούμενες υποθέσεις των στίχων 57 – 58 και τον υπαινιγμό ότι οι άνθρωποι πάντα θα παρασύρονται και θα πολεμούν για ανέφικτα ιδανικά κρύβεται η αγωνία του ποιητή για την επικείμενη εξέγερση των Κυπρίων με στόχο την αυτοδιάθεση του νησιού, ο φόβος ότι θα έχουν κι αυτοί την ίδια τύχη με όλους τους λαούς που αγωνίστηκαν για «ένα πουκάμισο αδειανό».

- Τεχνική: Το ποίημα είναι αφηγηματικό. Ο ποιητής δανείζεται το προσώπιο του Τεύκρου συνδέοντας το παρόν με το παρελθόν και αποδίδοντας την τραγικότητα της σύγχρονης πραγματικότητας. Χρησιμοποιούνται οι προσφωνήσεις στο αηδόνι, ο αφηγηματικός μονόλογος γεμάτος από τον απόηχο θρήνων και αναπάντητων ερωτημάτων, η συνειρμική τεχνική, δηλαδή τα θέματα ξεπηδούν το ένα από το άλλο, η σκέψη και ο στοχασμός μετατοπίζονται στο χώρο και το χρόνο. Έτσι ο συνειρμικός μονόλογος του Τεύκρου – ποιητή παίρνει δραματικό χαρακτήρα (δραματικός μονόλογος)

- Φανερή είναι η συμβολική χρήση του λόγου. Ο ποιητής χρησιμοποιεί τους αρχαίους μύθους για να δημιουργήσει προσωπικά σύμβολα: η Τροία συμβολίζει το μάταιο αγώνα για τα ιδανικά, η Ελένη το απατηλό ιδανικό που εξωθεί τους ανθρώπους στους πολέμους, οι Πλάτρες και η Κύπρος τη ζωή των ανθρώπων και τη μοίρα της ανθρωπότητας, οι αστερισμοί του Τοξότη και του Σκορπιού τον πόλεμο.

- Στιχουργία: ο στίχος είναι ελεύθερος, ανομοιοκατάληκτος, αλλά έχει εσωτερικό ρυθμό που εξασφαλίζεται από τις επαναλήψεις. Από την παραδοσιακή ποίηση διατηρείται μια αίσθηση ιάμβου στο στίχο «Τ' αηδόνια δε σ' αφήνουνε να κοιμηθείς στις Πλάτρες».

- Γλώσσα – Ύφος: Η γλώσσα του Σεφέρη είναι δημοτική, θερμή, κουβεντιαστή με τόνους εξομολογητικούς. Αξιοσημείωτη είναι η λειτουργία των επιθέτων και των μετοχών που υπογραμμίζουν το συναισθηματικό κόσμο του ποιητή. Ο δραματικός χαρακτήρας του ποιητικού μονόλογου και ο φορτισμένος λόγος δίνουν στο κείμενο ύφος στοχαστικό και διδακτικό.

- Δάνεια από την αρχαία τραγωδία:

- I. Οι δύο κεντρικοί μύθοι του Τεύκρου και της Ελένης
- II. Ο δραματικός μονόλογος
- III. Το ιδεολογικό επίπεδο σχετικά με την αντίληψη για το ρόλο και τη δύναμη της μοίρας
- IV. Στίχους από την «Ελένη» του Ευριπίδη μεταφρασμένους
- V. Το μοτίβο του αηδονιού από το πρώτο στάσιμο της ίδιας τραγωδίας.

ΠΑΡΑΛΛΗΛΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

Να μελετήσετε στα παρακάτω ποιήματα τη λειτουργία του ίδιου συμβόλου, της Ελένης:

- I.** Μύθοι και Ελληνική ιστορία, συχνά ίδιοι κύκλοι,
Μύθοι και Ιστορία, όπως κλίμακες της θάλασσας.
Μέσα τους όλα τα ερωτήματά μου και απορίες αιχμής:
«Ωστε τέτοιος ο Τρωικός πόλεμος για ένα άδειο ρούχο;»
«Σίγουρα ο πρώτος εμφύλιος των Ελλήνων, εμάς»
«Γι' αυτό τόσο σκληρός, τέτοιας καταστροφής το τέλος;»
Καταμεσής στο πέλαγος ανακαλώ την ίδια τραγική κραυγή:
«Εξατίας σου, ποίηση, καίγεται ακόμα η Τροία».

I. Δεπούντης, Ποίηση μετέπειτα· αλλά ποια η χώρα της;

- II.** Κι αν ήταν άδειος ίσκιος πλανερός, ας είναι βλογημένος·
Γι' αυτόν τον ίσκιο εμείς παλέψαμε και πλάτυνεν ο
νους μας,
Γερέψαν τα κορμιά, γυρίσαμε στην ποθητή πατρίδα
Κι ήταν γιομάτα περιπλάνησες τα φρένα μας κι αντρεία
Και τα καράβια μας ξεχειλίζουν ασήκωτα λεβέτια,
χρυσά σκουτιά κι ανατολίτισσες πολύ γλυκές γυναίκες.
Η γης όλη μου φαίνεται, ασκητή, σα νιολουσομένη Ελένη,
Πέπλα φοράει με ζόμπλια θάλασσες και ξενιτιές και κάστρα....

Νίκου Καζαντζάκη, Οδύσσεια, Ω, στ. 966 - 973

- III.** Ακέρια μες στα στήθη μας μαζώχτηκε η πατρίδα·
κι έργο της, λόγος, όνειρο βαθειά τους αντηχεί,
σαν από δόρυ ορμητικό, βογκώντας μιαν ασπίδα
που πίσωθ' της άγρυπνη παραφυλάει ψυχή!

Άγγελος Σικελιανός, Λυρικός Βίος, Γ', σελ. 58

- IV.** Είμ' η Ελένη· από του Ήλιου
την πηγή χυμένη εγώ,
το χρυσόνειρο είμαι του Ήλιου
και στον Ήλιο, εκεί γυρνώ·
γύρω μου, όχι· σε είδωλό μου
θεόπλαστο ολοζωντανό
θεοί και ήρωες γύρω αψήφησαν
πόλεμο και χαλασμό.
"Όχι εμένα! Τον υπέρκαλο
νυχτατανεβασμένο ίσκιο μου
σε γη και ώρα στοιχειωμένη
πήρε ταίρι ο γόης Κιμμέριος·
είμ' η ανέγγιχτη κ' η αχάλαστη,
κ' η άφταστη. Και είμ' η Ελένη

Κωστής Παλαμάς, Άπαντα

- V.** Τώρα ξεχνώ τα πιο γνωστά μου ονόματα ή τα συγχέω μεταξύ τους·
Πάρις, Μενέλαος, Αχιλλέας, Πρωτέας, Θεοκλύμενος,
Τεύκρος,

Κάστωρ και Πολυδεύκης -οι αδελφοί μου, ηθικολόγοι·
αυτοί, νομίζω,
έγιναν άστρα -έτσι λένε, -οδηγοί καραβιών· - Θησέας,
Πειρίθους,
Ανδρομάχη, Κασσάνδρα, Αγαμέμνων, - ήχοι, μόνον ήχοι
χωρίς παράσταση, χωρίς το είδωλό τους γραμμένο σ' ένα
τζάμι,
σ' έναν μετάλλινο καθρέπτη ή στα ρηχά, στ' ακρογιάλι,
όπως τότες
μιαν ήσυχη μέρα με λιακάδα, με πολλά κατάρτια, όταν η
μάχη
είχε κοπάσει, και το τρίξιμο των βρεγμένων σκοινιών
στις τροχαλίες
κρατούσε τον κόσμο ψηλά, σαν τον κόμπο ενός λυγμού
σταματημένου
μέσα σ' ένα κρυστάλλινο λαρύγγι - κ' έβλεπες τον
κόμπο να σπιθίζει,
να τρέμει
χωρίς να γίνεται κραυγή, και ξαφνικά όλο το τοπίο με
τα καράβια,
τους ναύτες και τα' αμάξια, βούλιαζε μέσα στο φως και
στην ανωνυμία.

Γιάννης Ρίτσος, Ελένη

- VI.** Περιπάτησα έξι μέρες ώσπου να 'ρθω
στην πύλη αυτού του παλατιού.
'Ηθελα ν' αντικρύσω μια φορά εκείνη
που η ομορφιά της θόλωσε τα φρένα
τόσων παλικαριών και γέμισε με θρήνους
τις χώρες της Ελλάδας και την Τροία.
Βαρέθηκα πια να μετρώ τις μέρες
που σέρνομαι εδώ γύρω. Δούλες πονόψυχες
μου δίνουν πότε - πότε λίγο φαϊ
και δούλοι βλοσυροί με διώχνουν, με χτυπούν με τα ραβδιά τους.
Μα εγώ όλο και ξαναγουρίζω προσδοκώντας
να ιδώ τον ήλιο που θα μου θαμπώσει τα μάτια.
Σήμερα το πρωί δε βάσταξα
και ρώτησα την πιο γριά υπηρέτρα
γιατί δε βγαίνει η Ελένη απ' το παλάτι
να λάμψει η πόλη, να χαρούν οι άνθρωποι
το θείο δώρο της μορφής της. Γέλασε
εκείνη ένα στριγγό κακόηχο γέλιο
και μου 'πε: «Ποιαν Ελένη θέλεις
να δεις; Σ' ένα δωμάτιο με κλειστά
τα παραθύρια, δίχως τους καθρέφτες της,
μακριά απ' τον κόσμο, ζει μια γυναίκα
όμοια με μένα. Άσπρα μαλλιά, στόμα
ξεδοντιασμένο, σακουλιασμένα μάτια
δίχως λάμψη, κι η σάρκα πλαδαρή, νερου-
λιασμένη. Έξω δε βγαίνει

και κανένα πια δε θέλει να δει. Εγώ μόνο
μπαίνω στο μισοσκότεινο δωμάτιο
και τη φροντίζω.

Ξένε, δε συλλογίστηκες

Σαν πόσα χρόνια να 'χουν περάσει

Απ' όταν άρχισε ο πόλεμος της Τροίας.»

Γ. Μανουσάκης, Σπασμένα αγάλματα και πικροβότανα.

ΤΣΙΡΙΓΩΤΗ ΣΕΒΑΣΤΟΥΛΑ, ΠΕ2

30 ΓΕΛ Ν. ΣΜΥΡΝΗΣ